

ВИЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СЛІДЧОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

DETERMINATION OF THE PROCEDURAL STATUS OF THE INVESTIGATOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Антонюк А.Б., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України

Мазурець О.О., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України

У статті розглянуто сукупність складових елементів кримінального процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні. В умовах сьогодення питання проблем реалізації процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні є досить важливим з огляду на виконання завдань кримінального провадження відповідно до ст. 2 КПК України.

Кримінальний процесуальний статус слідчого у кримінальному провадженні доцільно розглядати у сукупності взаємопов'язаних елементів, таких як функціональне призначення діяльності слідчого у кримінальному провадженні; завдання, які покладені на слідчого відповідно до вимог кримінального процесуального закону; повноваження, процесуальна самостійність та гарантії законності діяльності слідчого; процесуально-правова відповідальність.

Визначено, що особливості кримінального процесуального статусу слідчого залежать від покладених повноважень та характеру обов'язків, специфіки діяльності правоохоронних органів, що зумовлює розгляд кримінального процесуального статусу через його правосуб'єктність з урахуванням призначення правоохоронних органів, їх завдань, функцій, повноважень тощо.

На підставі чинного кримінального процесуального законодавства та наукових напрацювань здійснено виокремлення проблемних аспектів реалізації процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні, зокрема, щодо повноважень прокурора як процесуального керівника, які фактично нівелюють процесуальну самостійність слідчого, оскільки наділення слідчого самостійністю у прийнятті процесуальних рішень та здійсненні процесуальних дій стане можливістю уникнення негативних тенденцій, що виникають безпосередньо між прокурором, керівником органу досудового розслідування та слідчим у разі оскарження рішень прокурора; ефективної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами кримінального провадження тощо.

Ключові слова: слідчий, органи досудового розслідування, процесуальний статус, кримінальне провадження.

The article considers the set of constituent elements of the criminal procedural status of the investigator in criminal proceedings. In today's conditions, the issue of the implementation of the procedural status of the investigator in criminal proceedings is quite important, given the implementation of the tasks of criminal proceedings in accordance with Art. 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The criminal procedural status of the investigator in criminal proceedings should be considered in a set of interrelated elements, namely: the functional purpose of the investigator in criminal proceedings, the tasks assigned to the investigator in accordance with the criminal procedure law, powers, procedural independence and legality of the investigator, procedural and legal liability.

It is determined that the peculiarities of the criminal procedural status of the investigator depend on the powers and responsibilities, the specifics of law enforcement, which determines the criminal procedural status to be considered through its legal personality, given the appointment of law enforcement agencies, their tasks, functions, powers and more.

On the basis of the current criminal procedural legislation and scientific developments the problematic aspects of realization of the procedural status of the investigator in criminal proceedings, in particular concerning powers of the prosecutor as a procedural manager, which effectively undermine the procedural independence of the investigator, as giving the investigator independence in making procedural decisions and carrying out procedural actions will be able to avoid negative trends that arise directly between the prosecutor, the head of the pre-trial investigation body and the investigator; on the effective interaction of the investigator with operational units and other subjects of criminal proceedings, etc.

Key words: investigator, pre-trial investigation bodies, procedural status, criminal proceedings.

Належне та ефективне виконання завдань кримінального провадження щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального провадження неможливе без належної організації системи правоохоронних органів в Україні. В умовах сьогодення правоохоронні органи перебувають на стадії реформування, отже, особливо актуальним постає питання процесуального статусу слідчого як суб'єкта кримінального провадження.

Питання реалізації процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні досліджувалось значною кількістю як зарубіжних, так і вітчизняних учених, таких як О.В. Баулін, І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренко, А.Я. Дудинський, В.Т. Маляренко, В.М. Тertiшник, П.В. Цимбал, М.С. Шумило.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, визначення процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні залишається актуальним і потребує подальшого дослідження з огляду на розвиток

суспільних відносин, реформування органів досудового розслідування, вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства тощо.

Метою дослідження є визначення процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні.

Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), слідчий – це службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень [1].

Таким чином, із зазначеної дефініції можна виокремити такі ознаки поняття «слідчий»: службова особа; приналежність до визначеного відомства; основним завдан-

ням є здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у межах своєї компетенції відповідно до КПК України.

Слідчий виступає суб'єктом кримінального провадження, який як посадова особа правоохоронного органу, уповноваженого здійснювати досудове розслідування, здійснює згідно зі встановленими правилами підслідності та визначеної процесуальної форми кримінальне провадження відповідно до встановлених кримінальним процесуальним законом меж.

Погоджуємось із тим, що поняття «слідчий як посадова особа правоохоронного органу» охоплює керівників органів досудового розслідування, їхніх заступників, керівників структурних підрозділів органів досудового розслідування та їхніх заступників і старших слідчих в особливо важливих справах, слідчих в особливо важливих справах, старших слідчих, слідчих [2, с. 93].

Вважаємо, що особливості кримінального процесуального статусу слідчого залежать від покладених повноважень та характеру обов'язків, специфіки діяльності правоохоронних органів тощо. Таким чином, кримінальний процесуальний статус слідчого варто розглядати через його правосуб'єктність з урахуванням призначення правоохоронних органів, їх завдань, функцій, повноважень тощо.

Погоджуємось із думкою О.О. Лисецького про те, що «процесуальний статус слідчого визначений нормами кримінального процесуального права та змістовно містить сукупність таких елементів: функції (основні напрями кримінальної процесуальної діяльності); завдання; повноваження (права та обов'язки); процесуальна самостійність; гарантії законності та обґрунтованості діяльності; процесуально-правова відповідальність» [3, с. 156].

До обов'язкових системоутворюючих елементів органу досудового розслідування належать функції, обумовлені характером та специфікою завдань органу, тому під час розгляду процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні варто визначити його функціональне призначення.

Наголошуємо на тому, що питання щодо функцій слідчого є досить дискусійним серед науковців, тому єдина позиція стосовно тлумачення процесуальних функцій слідчого відсутня.

Л.М. Лобойко вважає, що «функція обвинувачення є основним напрямом кримінальної процесуальної діяльності слідчого» [4, с. 123].

Натомість О.О. Лисецький «функцію обвинувачення визначає як сукупність процесуальних дій, що спрямовані на викриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, застосування до неї заходів справедливого покарання, або як діяльність, що передбачає викриття й засудження винуватого у вчиненні кримінального правопорушення. Таким чином, на думку науковця, спеціальним інститутом, що призначений модернізувати висновок слідчого про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, є повідомлення про підозру» [3, с. 112].

Таким чином, функцію обвинувачення визначаємо як обов'язкову у кримінальному провадженні, встановлену кримінальним процесуальним законом, діяльність суб'єктів обвинувачення, наділених правом викривати обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, а також обґрунтовувати кримінальну відповідальність.

Натомість А.В. Рева вважає, що «слідчий виконує кримінальну процесуальну функцію розслідування злочинів, оскільки згідно із ч. 1 ст. 40 КПК України слідчий відповідальний за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій, тобто не за обвинувачення, захист, вирішення справи, а виключно за всебічне, повне та неупереджене розслідування всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення» [5, с. 144].

Зазначаємо, що наявність функції обвинувачення на стадії досудового розслідування категорично суперечить функції розслідування, що зумовлюється такими аспектами: наділення слідчого функцією обвинувачення суперечить ч. 2 ст. 9 КПК України, яка встановлює, що слідчий зобов'язаний всебічно, повно й неупереджено досліджувати обставини кримінального провадження; поява обвинуваченого у кримінальному провадженні не впливає на функціональну спрямованість слідчого, оскільки, відповідно до ст. 94 КПК України, встановлено, що слідчий за своїм внутрішнім переконанням, керуючись законом, оцінює кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [1].

Таким чином, наведені твердження свідчать про умовність віднесення слідчого до сторони обвинувачення, адже функціональна спрямованість слідчого є значно ширшою, оскільки з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР слідчий реалізує функцію розслідування задля встановлення обставин кримінального правопорушення та особи, що його вчинила. Натомість складення слідчим повідомлення про підозру є функцією обвинувачення.

Варто зазначити, що слідчий виконує функцію досудового розслідування з огляду на те, що всю кримінальну процесуальну діяльність здійснює у формах та порядку, визначеному КПК України, що спрямована на всебічне, повне й неупереджене встановлення всіх обставин кримінального правопорушення, шляхом збирання, перевірки та оцінювання доказів задля забезпечення законного та обґрунтованого вирішення кримінального провадження.

Натомість, здійснюючи функцію досудового розслідування, слідчий виконує дії щодо захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, до яких належать установлені вимоги ст. 2 КПК України щодо охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; ст. 9 КПК України стосовно всебічності, повноти та неупередженості розслідування; ст. ст. 42, 44, 55, 62, 61, 66 щодо повідомлення та роз'яснення прав і обов'язків учасникам кримінального провадження; ст. ст. 48–54 КПК України щодо залучення слідчим захисника підозрюваного; ст. 220 КПК України щодо обов'язку розгляду та вирішення слідчим клопотань сторони захисту та потерпілого, його представників тощо.

Вважаємо, що функції розслідування та обвинувачення досить важко розмежувати, адже вони наділені тісним зв'язком. Розглядаючи співвідношення функцій досудового розслідування та винесення обвинувачення, маємо зазначити, що перша функція є ширшою з огляду на те, що досудове розслідування розпочинається одночасно з виникненням кримінальних процесуальних правовідносин, тому зміст цієї функції становлять передбачені КПК України процесуальні дії учасників кримінального провадження з боку обвинувачення.

Також деякі дослідники виділяють профілактичну функцію, яка полягає у запобіганні кримінальним правопорушенням, що полягає у виявленні у кожному кримінальному провадженні процесуальними засобами причин та умов вчинення злочину та вжитті заходів щодо усунення цих детермінантів [3, с. 177].

Розглядаючи повноваження слідчого, маємо розмежовувати підслідність, тобто сукупність установлених кримінальним процесуальним законодавством юридичних ознак кримінального провадження, відповідно до яких воно належить до відання різних органів. Таким чином, визначаючи компетенцію конкретного слідчого, маємо керуватися ст. 216 КПК України, яка визначає підслідність органів досудового розслідування.

Наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 216 КПК України, слідчі органи державного бюро розслідувань здійснюють

досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених Президентом України, повноваження якого припинено, відповідно до ч. 2 ст. 216 КПК України, слідчі органи безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 109 КК України [1].

Повноваження слідчого полягають у проведенні досудового розслідування кримінальних правопорушень, що віднесені кримінальним процесуальним законом до його відання згідно з правилами підслідності, що здійснюється з використанням державно-владних повноважень, які забезпечують необхідні умови для розслідування кримінальних правопорушень.

О.О. Лисецький виокремлює такі групи повноважень слідчого:

- повноваження з розгляду та вирішення заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення;
- повноваження щодо подальшого спрямування кримінального провадження;
- повноваження зі збирання доказів;
- повноваження щодо вжиття заходів забезпечення кримінального провадження;
- повноваження щодо вирішення по суті кримінального провадження в межах досудового розслідування [3, с. 76].

Варто зазначити, що, незважаючи на відомчу належність, всі слідчі мають однакові процесуальні права та обов'язки, тому здійснюють досудове розслідування відповідно до КПК України, оскільки, згідно з ч. 1 ст. 38 КПК, устанавлено, що органами досудового розслідування є органи, що здійснюють досудове слідство та дізнання [1].

Згідно з ч. 2 ст. 40 КПК України, слідчий зобов'язаний у випадках, передбачених КПК України, починати досудове розслідування, проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам, звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про вжиття заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру, за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про вжиття примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження, приймати процесуальні рішення тощо [1].

Варто зазначити, що слідчий разом із прокурором, захисником, підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим є суб'єктом доказування. Натомість способи дослідження, націленість та безпосередньо повноваження диференціюють слідчого від інших учасників кримінального провадження, оскільки слідчий є посадовою особою, яка в передбаченій кримінальній процесуальній формі здійснює дослідження в кримінальному провадженні задля встановлення події кримінального правопорушення.

Реалізуючи встановлені кримінальним процесуальним законодавством повноваження, слідчий наділений самостійністю у процесуальній діяльності, оскільки, згідно з ч. 5 ст. 40 КПК України, втручання в процесуальну діяльність слідчого, що не мають на те законних повноважень, забороняються, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого [1].

Натомість, аналізуючи положення КПК України, звертаємо увагу на те, що повноваження прокурора як процесуального керівника фактично нівелюють вищезазначену статтю, оскільки практично всі процесуальні рішення під час досудового розслідування, прийняті слідчим, мають бути затверджені прокурором.

Наголосимо на тому, що слідчий під час своєї діяльності використовує обсяг набутих знань, керується внутрішнім переконанням та формує власний погляд на обставини справи. Саме тому прийняті слідчим рішення можуть мати не лише позитивні правові наслідки, але й негативні, внаслідок яких до кримінальної відповідальності можуть бути притягнуті невинні особи, що призведе до порушення їх законних прав та інтересів.

О.О. Кіпер вважає, що «між процесуальною самостійністю слідчого, його внутрішнім переконанням і підсвідомістю є нерозривний зв'язок. Цей зв'язок має безпосередній характер, оскільки слідчий, здійснюючи свої повноваження, приймає процесуальні рішення ґрунтуючись на своєму внутрішньому переконанні» [8, с. 151].

Погоджуємось із думкою про те, що повноваження прокурора необхідно розширяти за рахунок збільшення наглядових функцій. Натомість якщо розширити повноваження прокурора щодо процесуального керівництва розслідування з обмеженням процесуальної самостійності слідчого, то це зменшить рівень відповідальності слідчих за свою роботу, що призведе до порушень процесуального законодавства, низької якості розслідування тощо [9, с. 68].

Зазначаємо, що законодавець має на меті гарантування захисту й охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження від безпідставних обмежень чи різноманітних зловживань з боку слідчого, що є доцільним. Проте щодо деяких слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, які не мають суттєвої загрози щодо порушення охоронюваних прав осіб, є цілком доречним надання самостійності здійснення повноважень слідчому у прийнятті рішення щодо їх проведення.

Пропонуємо виключити з кола повноважень прокурора контрольну-наглядову функцію з питань погодження клопотань слідчого до слідчого судді щодо вжиття заходів забезпечення кримінального провадження, проведення інших процесуальних дій, які потребують відповідного дозволу слідчого судді, а також клопотань про продовження строку кримінального провадження. Наголошуємо на тому, що питання стосовно процесуальної законності обмеження охоронюваних прав, свобод та інтересів вирішується безпосередньо не прокурором, тому слідчий, звертаючись до слідчого судді, не порушує зазначені права, свободи та інтереси. Натомість чинний кримінальний процесуальний порядок ускладнює роботу слідчого, тим самим створює можливості для зловживання повноваженнями прокурора.

Погоджуємось із думкою О.О. Лисецького, який стверджує, що «процесуальними гарантіями діяльності слідчого є встановлені кримінально-процесуальним законодавством різні за змістом засоби, які комплексно забезпечують реалізацію покладених на слідчого завдань, функцій та повноважень» [3, с. 79].

Аналізуючи чинне кримінальне процесуальне законодавство, до гарантій діяльності слідчого відносимо таке:

- ч. 1 ст. 40 КПК України, якою встановлено відповідальність слідчого за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій;
- ч. 1 ст. 94 КПК України, якою встановлено свободу оцінки доказів;
- п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, яким устанавлено право надавати доручення щодо проведення слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;
- ч. 5 ст. 40 КПК України, якою встановлена обов'язковість виконання законних вимог та процесуальних рішень слідчого органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, службовими особами та іншими фізичними особами [1].

Розглядаючи відповідальність слідчого, наголошуємо на тому, що, гарантуючи виконання слідчим покладених на нього обов'язків, держава передбачає можливість притяг-

нення його до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, матеріальної та дисциплінарної відповідальності.

Наприклад, ч. 1 ст. 373 КК України встановлено відповідальність слідчого за примушування давати показання під час допиту [10]. Натомість ч. 4 ст. 40 КПК України встановлено, що невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК України, тягне за собою передбачену законом відповідальність [1].

Вагоме значення має не лише реалізація слідчим його безпосередніх повноважень, але й належна взаємодія з іншими органами та посадовими особами. Зазначаємо, що в цій взаємодії проявляються процесуальна самостійність та незалежність слідчого.

Варто відзначити, що поняття «взаємодія» законодавчо не визначене в КПК України. Таким чином, із аналізу загального контексту норм можемо дійти висновку саме про взаємодію слідчого з іншими органами досудового розслідування та суб'єктами кримінального провадження.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 41 КПК України, доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних (слідчих) розшукових дій є обов'язковим для виконання оперативними підрозділами [1].

Згідно з п. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», на підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, покладається обов'язок виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора, ухвали слідчого судді й запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів [11].

Звернемо увагу на те, що вагомою проблемою виступає законодавча невизначеність змісту форми доручення

слідчого щодо проведення оперативними підрозділами слідчих (розшукових) та негласних (слідчих) дій. Таким чином, доцільно висувати загальні вимоги, що встановлюються КПК України, до процесуальних документів.

Доцільною є думка О.О. Кіпер, яка зазначає, що «оціночне поняття «неефективність досудового розслідування» не визначене КПК України, а тому відсутність у законодавстві чітких критеріїв ефективності діяльності слідчих під час досудового розслідування позбавляє однозначної оцінки цієї діяльності» [8, с. 190].

Зазначимо, що найефективнішою взаємодією слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами кримінального провадження є така взаємодія, що заснована на підставі вимог кримінального процесуального законодавства та напрацьованих практикою вимог. Таким чином, дотримання зазначених вимог є обов'язковим як для слідчого у своїй діяльності, так і для співробітників оперативних підрозділів та інших суб'єктів кримінального провадження.

Підсумовуючи, зазначаємо, що особливості кримінального процесуального статусу слідчого залежать від покладених повноважень та характеру обов'язків, специфіки діяльності правоохоронних органів тощо. Процесуальний статус слідчого варто розглядати через його правосуб'єктність з урахуванням призначення правоохоронних органів, їх завдань, функцій, повноважень тощо. Стверджуємо, що наділення слідчого самостійністю у прийнятті процесуальних рішень та здійсненні процесуальних дій стане можливістю уникнення негативних тенденцій, що виникають безпосередньо між прокурором, керівником органу досудового розслідування та слідчим у разі оскарження рішень прокурора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.12.2020).
2. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. 15-те вид., доповн. і переробл. Київ : Правова єдність, 2018. 854 с.
3. Лисецький О.О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 287 с.
4. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.
5. Рева А.В. Функції слідчого у кримінальному провадженні: теоретико-правовий аналіз. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 144–116.
6. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : Наказ МВС України від 6 липня 2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 06.12.2020).
7. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 06.12.2020).
8. Кіпер О.О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного, неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 288 с.
9. Кучерява Ю.О., Левендаренко О.О. Процесуальна самостійність слідчого. *Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка та право»*. 2013. С. 66–69.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.12.2020).
11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 06.12.2020).